

คัมภีร์สารสังคหะ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์

The Sarasangaha : Investigation and Analytical Study

พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ภาณินฺโท)

Phraratranamuni (Boonthiem Naṇindo)^๑

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดัชนีพนธ์เรื่อง คัมภีร์สารสังคหะ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์ของสารสังคหะบาลีอักษรโรมัน การปริวรรต ตรวจชำระเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์สารสังคหะบาลีกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส เพื่อศึกษาวิเคราะห์ภาษาและสาระสำคัญคัมภีร์สารสังคหะฉบับปริวรรตและแปลเป็นไทยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์สารสังคหะนี้มีเนื้อหาครอบคลุม พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคันถนตระ โดยมีบาลีเพียงเล็กน้อย แต่ครอบคลุมสาระธรรมที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ ซึ่งนักปริยัติและนักปฏิบัติควรศึกษาเรียนรู้เป็นเบื้องต้น ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงเป็นเหมือนสะพานเชื่อมความรู้ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสได้เป็นอย่างดี คัมภีร์สารสังคหะนี้ เป็นที่นิยมใช้เป็นแหล่งข้อมูลแสวงหาความรู้ของพุทธศาสนิกชน ในรุ่นต่อๆ มา ทั้งในศรีลังกา พม่า ไทย และไกลไปถึงยุโรป ดังปรากฏว่า คัมภีร์นี้ จัดพิมพ์เป็นภาษาบาลีอักษรสิงหล พม่า ไทย และโรมัน สืบมาจนถึงวันนี้

คำสำคัญ: คัมภีร์สารสังคหะ. การชำระ. การศึกษาวิเคราะห์.

^๑ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบانيศึกษาพุทธโฆส นครปฐม Pali Buddhism, Graduate School,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhagosa Campus
Nakornphathom, Thailand

Abstract

This academic paper was a part of dissertation of Ph.D. entitled ‘Sārasaṅgaha: Investigation and Analytical Study’. It aims at studying background of Sārasaṅgaha scripture with Pali-Roman character, transliterating into Pali-Thai, investigating and translating into Thai language, studying the relation between of Pali Sārasaṅgahascripturewith Tipitaka, commentariesand subcommentaries and analyzing language and distinctive essences of transliterated Sārasaṅgaha version and Thai translated version. It is a documentary research. The research result was found that the contents of Sārasaṅgaha cover teaching in Tipitaka, its commentaries and sub-commentaries and Ganthantara with little term in brief but it covers the essential teaching of both worldly and transcendent level which students and practitioners must learn for basic knowledge. Therefore, it was hold as a bridge of connecting knowledge found in Tipitaka, commentaries, sub-commentaries and Ganthantara texts as well. This Sārasaṅgaha scripture was often cited as reference sources of Buddhist research of Buddhists from various generations in Srilanka, Myanmar, Thailand and some distant European countries, since it had been officially published into various languages such as Singhala, Myanmar,Thai and Roman language used up to present day.

Keywords: Sārasaṅgaha, Investigation, Analytical study .

บทนำ

ตามเอกสารหลักฐานว่าด้วยเรื่องคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ที่นำเข้ามาในดินแดนสยาม ในหนังสือตำนานมูลศาสนา เชียงใหม่ เชียงตุง โดย ศ.ดร.ประเสริฐ ญ นคร และปวงคำ ต้อยเขียว ปรีวรตจากคัมภีร์ไบลานภาษาไทยยวน (คำเมือง) และบาลีอักษรไทยยวน (ตัวเมือง) พระญาณคัมภีร์เถระนำพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์เข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๓^๒ ท่านได้นำพระพุทธรูป ต้นโพธิ์ พระไตรปิฎก พร้อมทั้งอักษรที่ใช้เขียนภาษาบาลีกลับมาด้วย^๓ เมื่อนำพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกามาแล้ว พระญาณคัมภีร์เถระพร้อมคณะพระสงฆ์ชาวสยาม และ

^๒ ศ.ดร. ประเสริฐ ญ นคร และปวงคำ ต้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนา เชียงใหม่ เชียงตุง, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

พระสงฆ์ที่มาจากลังกา ก็ได้เปลี่ยนการจารจารึกคัมภีร์จากอักษรสิงหลมาเป็นอักษรที่ใช้ในสมัยนั้น คือ อักษรธรรมล้านนา และได้มีการจารจารึกสืบทอดมาจนกระทั่งคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ได้รับการจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ที่ปรากฏในปัจจุบัน คัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้รับการปริวรรตจากอักษรธรรมเป็นอักษรไทยจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ที่ปรากฏในปัจจุบัน ไม่ได้มีการดำเนินการพิมพ์ทั้งหมด เช่น คัมภีร์สารสังคหะ ที่ผู้วิจัยต้องการทำการวิจัยนี้ ยังไม่มีการจัดพิมพ์เป็นบาลีอักษรไทย ในบรรดาคัมภีร์ที่รวบรวมอธิบายหลักธรรม เฉพาะคัมภีร์สารตถสังคหะที่แต่งขึ้นในประเทศไทย ซึ่งกล่าวกันว่าแต่งโดยพระนันทาจารย์ พระเถระนักปราชญ์แห่งล้านนา แต่งเป็นภาษาบาลีอักษรไทยล้านนา เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๑๐๐ นั้น มีเนื้อหาสาระสำคัญที่ประมวลคำสอนในพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ต่างๆ มีคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้น คัมภีร์สารตถสังคหะนี้ เป็นที่รู้จักดีของพระภิกษุสามเณร ผู้ศึกษาภาษาบาลีมานานแล้ว ปรากฏเป็นหลักฐานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา^๔

ปัจจุบัน ปรากฏมีคัมภีร์สารสังคหะ ที่แต่งขึ้นโดยพระสิทธิธตเถระ ผู้เป็นศิษย์ของพระพุทธรูปยเถระแห่งวัดทักษิณารามในลังกา^๕ ประมาณปลายศตวรรษที่ ๑๓ ถึงต้นศตวรรษที่ ๑๔ ในสมัยของพระเจ้าปรีกัมพาหุที่ ๒ และพระเจ้าปรีกัมพาหุที่ ๔ (ค.ศ. ๑๒๓๖-๑๓๒๖) ซึ่งเป็นฉบับที่เก่าแก่กว่าที่พระนันทาจารย์ได้แต่งไว้ในประเทศไทย ประมาณ ๓๐๐ ปี จึงให้เกิดความกังขาในแง่ของประวัติศาสตร์ของคัมภีร์สารสังคหะ และผู้รจนาคัมภีร์ รวมถึงการนำมาใช้เป็นคัมภีร์อ้างอิงทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ช่วงสมัยที่สืบทอดคัมภีร์ด้วยวิธีการจารจารึกลงในใบลานนั้น ได้มีการจารจารึกตกหล่นผิดพลาดบ้าง ซึ่งการสังคายนาในประเทศไทยที่ปรากฏเป็นการสังคายนานั้น พระสงฆ์ชาวสยามประเทศ ตั้งแต่สมัยล้านนา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สังคายนาโดยการนำคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่จารจารึกลงในใบลานมาตรวจทานอักษร และข้อความให้ตรงกัน คัมภีร์สารสังคหะ มีฉบับบาลีอักษรโรมัน ฉบับบาลีอักษรสิงหล ฉบับบาลีอักษรพม่า และฉบับบาลีอักษรขอม ซึ่งแต่ละฉบับมีการจาร คัดลอก และจัดพิมพ์ มีอักษรต่างกันบ้าง ข้อความในประโยคแตกต่างกันบ้าง หากได้นำคัมภีร์ดังกล่าวแต่ละฉบับมาสอบทานชำระอักษร ที่ตกหล่นหรือผิดพลาด ให้ถูกต้อง จะได้คัมภีร์สารสังคหะฉบับบาลีที่ถูกต้องที่สุด เพื่อใช้เป็นคู่มือในการศึกษาพระธรรมวินัย เพื่อเชื่อมโยงไปหาอาคตสถานเดิม ก่อเกิดประโยชน์มหาศาล แก่วงการศึกษาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ควรศึกษาความสำคัญในแง่ของประวัติศาสตร์ของคัมภีร์สารสังคหะ และผู้รจนาคัมภีร์นั้น เป็นข้อมูลเบื้องต้น ที่มีความสำคัญว่า คัมภีร์นี้มีความมาเป็นมาอย่างไร

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^๕ สารสงคห. (บาลี) ๑๙๓.

๒. วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์ของสารสังคหะบาลีอักษรโรมัน การปริวรรตตรวจชำระเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย
- ๒) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์สารสังคหะบาลีกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส
- ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ภาษาและสาระสำคัญของคัมภีร์สารสังคหะฉบับปริวรรตและแปลเป็นไทย

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นทั้งงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัย เป็นขั้นตอน ดังนี้

- ๑) แหล่งข้อมูล : หอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร. ๙ จังหวัดนครราชสีมา, หอธรรมวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่
- ๒) รวบรวมต้นฉบับคัมภีร์สารสังคหะ ภาษาบาลีอักษรโรมัน ภาษาบาลีอักษรพม่า บาลีอักษรสิงหล และบาลีอักษรธรรมฉบับล้านนา เทียบเคียงหาข้อมูลที่ต้องการ ใกล้เคียงกันมากที่สุด
- ๓) นำหลักฐานที่ได้มาศึกษาเกี่ยวกับประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะภาษาและการรวบรวม
- ๔) รวบรวมต้นฉบับคัมภีร์สารสังคหะ ที่ตรวจชำระแล้ว วิเคราะห์ผลที่ได้จากการศึกษา
- ๕) สรุปนำเสนอผลงานวิจัย

๔. ผลการวิจัย

๔.๑ ประวัติความเป็นมาคัมภีร์ของสารสังคหะบาลีอักษรโรมัน การปริวรรตตรวจชำระเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

คัมภีร์สารสังคหะ เป็นงานเขียนชิ้นหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะที่มีเนื้อหาโดยสรุปครอบคลุม หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาสำหรับพระภิกษุใหม่ และชาวบ้านที่เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา คัมภีร์นี้เป็นที่สนใจครั้งแรกโดยนักวิชาการชาวยุโรปหลายท่าน ส่วนหนึ่งของบทแรกถูกพบในปี ค.ศ. ๑๘๔๕ ที่ Spiegel's Anecdota Palica Leipzig ตามด้วย Westergaard: Codices Orientales Bibliothecae Regiae Havnensis Pars Prior. Havniae ค.ศ. ๑๘๔๖ ซิลเดอรัน ได้กล่าวถึงอย่างย่อๆ ในดิกชันนารีของเขาที่ตีพิมพ์เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๔๕ หน้า ๑๑ ว่า คัมภีร์สารสังคหะ “เป็นงานเรียบเรียงที่ทันสมัยและเป็นที่แพร่หลายในศรีลังกา” โอลเดนเบิร์ก (Claes Oldenburg) ได้อ้างถึงคัมภีร์นี้ในวารสารของสมาคมบาลีปกรณ์

แห่งเมืองลอนดอน ประจำปี ค.ศ.๑๘๘๒ หน้า ๑๒๕ และคำนำในคัมภีร์สารสังคหะฉบับภาษาบาลีอักษรโรมัน ที่นักปราชญ์ในยุคนั้นๆ ได้ปริวรรต ตรวจสอบ รวบรวม ศึกษาถึงประโยชน์ของคัมภีร์สารสังคหะ และกล่าวไว้ในคราวจัดพิมพ์ ปี ค.ศ. ๑๙๙๒ (พ.ศ. ๒๕๓๕) ฉบับ The Pali text Society Oxford^๖ ผู้วิจัยขอเสนอเพียงบางส่วนดังนี้

คัมภีร์สารสังคหะ ประพันธ์โดยท่านสิทธัตถะ (Siddhattha) ศิษย์คนหนึ่งของท่านพุทธปियะ (Buddhappiya) ประมุขสงฆ์แห่งทักษิณาราม (Dakkhiṇarām) ในคาถาสุดท้ายของคัมภีร์สารสังคหะได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ภิกษุใด ผู้เป็นศิษย์คนสุดท้าย เหล่าศิษย์ของพระเถระผู้มีนามว่า พุทธปियะ ผู้ทรงพระไตรปิฎก เป็นเจ้าอาวาสวัดทักษิณาราม ภิกษุนั้น มีนามว่า สิทธัตถะ เป็นผู้มั่งมีปัญญา ผู้มีความประพฤติสะอาด ผู้มั่นคง ได้รับจนาคัมภีร์สารสังคหะ อันวิจิตรนั้นไว้แล้ว^๗

งานวิชาการและวรรณคดีบาลี ซึ่งรุ่งเรืองในยุคนี้ ได้รับการตรวจสอบแล้วว่าสถานที่ในการแต่งคัมภีร์สารสังคหะ ซึ่งให้การสนับสนุนและนำไปสู่ข้อสรุปว่า คัมภีร์สารสังคหะได้ถูกเรียบเรียงขึ้น ณ ทักษิณาราม ในเมืองโปโลนนรุวะ ในช่วงสมัยของโปโลนนรุวะ คัมภีร์สารสังคหะถูกใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการสอนและเป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการและประชาชนทั่วไป (ฆราวาส) ต่อมา ท่านราหุล นักปราชญ์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้เรียบเรียงคัมภีร์ ปัญจกปทีป^๘ โดยใช้คัมภีร์สารสังคหะเป็นเกณฑ์ วิธีการแบบนี้ได้ถูกใช้มาจนกระทั่งในปัจจุบันสมัยในประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เช่น ศรีลังกา กัมพูชา และประเทศไทย อีกทั้งยังได้แปลเป็นภาษาประจำชาติของประเทศเหล่านี้อีกด้วย

ในการปริวรรตและตรวจชำระ ผู้วิจัยได้อ่านบาลีในคัมภีร์นี้ทุกตัวอักษรแล้วพิมพ์เป็นบาลีอักษรไทย ด้วยความหวังว่า จะเกิดคัมภีร์สารสังคหะ ขึ้นในประเทศนี้ พบเห็นความแตกต่างกันของบาลีในสารสังคหะฉบับต่างๆ พบเห็นการใช้บาลีที่ยังคลาดเคลื่อน พบเห็นรูปแบบของการเรียบเรียงคัมภีร์ ประเภทสังคหะ และวิธีนำเสนอด้วยการนำพระบาลี บ้างอรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้างหรือบางแห่งนำแม่เนื้อความในคัมภีร์คั่นกันตรงๆ มาเรียบเรียงเป็นเนื้อหาแห่งคัมภีร์ที่ตนแต่งโดยอ้างอิง อาคตสถาน^๙ ไว้ท้ายบท พบเห็นวิธีรวมบาลีจากคัมภีร์ต่างๆ ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกันเข้าเป็นเนื้อความเดียวกันโดยอ้างอิงอาคตสถานเรียงลำดับกันไว้ข้างท้าย พบเห็นวิธีนำบาลีจาก

^๖ Siddhattha Masathera. *SĀRASANGAHA*. London: Pali Text Society, 1992, p. 6.

^๗ สารสงคห. (บาลี) ๑๙๓.

^๘ Siddhattha Masathera. *SĀRASANGAHA*. London: Pali Text Society, 1992, p. 6.

^๙ อาคตสถาน หมายถึง แหล่งที่มาของข้อความ เนื้อความ ที่ยกมาเป็นหลักฐาน เช่น เนื้อความข้อความที่ยกมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปรกรณวิเสส

หลายคัมภีร์ มาเรียบเรียงเข้าเป็นเรื่องเดียวกัน แล้วบอกในตอนท้ายว่าแต่ละส่วน มาจากคัมภีร์ไหน พบเห็นวิธีเรียบเรียงโดยประมวลหมวดธรรมจากน้อยไปหามาก

ในการแปลคัมภีร์นี้ ผู้วิจัยค้นพบอรรถสาระมากมาย เช่นกำหนดเวลาการสร้างบารมีของบุคคล ๘ ประเภทมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กำลัง ๒ ประการของพระตถาคต ลักษณะการนอน ๔ ประการ โทษของการนอนโดยขาดสติ คุณของการนอนโดยไม่ขาดสติ ธรรมตา ๓๐ ประการของพระพุทธเจ้า อันตรธาน ๕ ความต่างแห่งอานิสงส์ของการบูชาจักรพรรดิเจดีย์ กับพุทธเจดีย์ การเรียนปริยัติ ๓ รูปแบบ เรื่องสมมติของพระอรหันต์ การประกันชีวิตหลังความตายของบุคคลผู้ถึงโลกุตระสรณคมน์ ผลคือวิบากของการสมาทานรักษาศีล ๕ ประเภทของพระอริยบุคคลในศาสนา ที่สำคัญได้เข้าใจเรื่องสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐานโดยย่อเป็นต้น

๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์สารสังคหะบาลีกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และปกรณ์วิเสส

คัมภีร์สารสังคหะนี้ พระสิทธัตถเถระผู้รจนา ตั้งหัวข้อไว้ต่อกันจากคัมภีร์มัชฌิมนิกายจำนวน ๔๐ หัวข้อ ในแต่ละหัวข้อ ท่านผู้รจนา นำข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนคัมภีร์คันทนตระตามสมควร มาเรียบเรียงเป็นเนื้อความในคัมภีร์สารสังคหะ ผู้วิจัยได้ยกข้อมูลเหล่านั้น ขึ้นแสดงเป็นตัวอย่าง โดยให้ความสำคัญตามลำดับคัมภีร์ เช่น ยกข้อมูลที่ท่านนำมาจากคัมภีร์พระวินัยปิฎกขึ้นแสดงก่อน จากนั้น ยกข้อมูลที่ท่านนำมาจากคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎกขึ้นแสดงเป็นลำดับ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์สารสังคหะบาลีกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสแสดงพอเป็นตัวอย่างเช่น

(๑) ในพระวินัยปิฎกเช่น เมื่อพระสิทธัตถเถระผู้รจนา จะกล่าวปฏิเสศการปลงพระชนม์ชีพพระตถาคตโดยบุคคลอื่นไม่ว่า บุคคลนั้นจะเป็นมนุษย์หรืออมนุษย์ ท่านได้ยกพระบาลีมากล่าวไว้เป็นคำรับรองว่า “อภูชานเมต อนวกาโส ยัม ปรุปกกเมน ตถาคตัม ชีวิตา โวโรเปยยา” ติ^{๑๐} แปลว่า ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่พระชนมายุของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สมจริง ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ที่จะปลงชีวิตตถาคต ด้วยความพยายามของผู้อื่น^{๑๑}

(๒) ในพระสุตตันตปิฎก เมื่อพระสิทธัตถเถระผู้รจนา ประสงค์จะชี้แจงให้สุณันตบุคคล^{๑๒} เห็นคล้อยตามถึงความสำเร็จที่ท่านเรียกว่า “อภินิหาร” ของบุคคล ผู้จะได้รับพยากรณ์เป็นพระโพธิสัตว์ประเภทใดประเภทหนึ่ง ในบรรดาพระโพธิสัตว์ ๓ ประเภท ต้องประกอบด้วยองค์คุณ ๘ ประการ จึงอัญเชิญเนื้อความอันเป็นพุทธพยากรณ์ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์

^{๑๐} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๔๒/๑๙๖., สารสงคห. (บาลี) ๑๑๕.

^{๑๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๖., สารสงคห. (บาลี) ๑๑๕.

^{๑๒} สุณันตบุคคล หมายถึง บุคคลผู้ฟังดีแล้ว คือฟังเนื้อหาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส

พุทธวงศาмаไว้ในงานประพันธ์ของตนว่า อภินิหารย่อมสำเร็จได้ เพราะธรรม ๘ ประการประชุมพร้อมกันคือ (๑) มนุสสชาติ คือ ความเป็นมนุษย์ (๒) ลิงสมปตติ คือ ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ (๓) เหตุ คือ เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น (๔) สตถารทสสน คือ การได้เห็นพระศาสดา (๕) ปพพชชา คือ การบวช (๖) คุณสมปตติคือ ความถึงพร้อมแห่งคุณ (คือสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕) (๗) อธิกาโร คือ การทำให้ยิง(บำเพ็ญบารมีสูงสุด) และ (๘) ฉนทตา คือ ความเป็นผู้มีฉันทะ (ความปรารถนาที่แรงกล้า)^{๑๓}

(๓) ในพระอภิธรรมปิฎก พระสิทธัตถเถระผู้รจนา ผู้เป็นสารสังคหคณจนาจารย์ ประสงค์จะนำเสนอบุคคล ๔ ประเภท มีอุคฆฏิคตัญญุเป็นต้นในปิณฑกถาสังคหะ ท่านได้นำพระบาลีจากคัมภีร์ปุคคัลบัญญัติ ทั้งส่วนที่เป็นบาลีอุทเทสและบาลีนิทเทส มาเรียบเรียงใหม่ด้วยวิธีสังคหะ ไว้ในงานประพันธ์ของตนดังบาลีว่า บุคคลมี ๔ จำพวก คือ บุคคลจำพวกอุคฆฏิคตัญญุ บุคคลจำพวกวิปจิตัญญุ บุคคลจำพวกเนยยะ บุคคลจำพวกปทปรมะ (ซึ่งแบ่งเป็น ๔ จำพวก) ด้วยอำนาจจำกัดเวลาของการบรรลู่ (พระนิพพาน) บรรดาบุคคล ๔ จำพวกเหล่านั้น บุคคลใด ตรัสรู้ธรรมพร้อมกับเวลาที่พุทธองค์ยกข้อธรรมแสดงจบพอดี บุคคลนี้ ชื่อว่า อุคฆฏิคตัญญุ บุคคลใด ตรัสรู้ธรรม (ต่อ) เมื่อพุทธองค์จำแนกความหมายข้อธรรมที่ทรงแสดงย่อไว้ (ทำ) ให้พิสดาร บุคคลนี้ ชื่อว่า วิปจิตัญญุ. บุคคลใด ตรัสรู้ธรรม โดยการคบหากัลยาณมิตร (ต้อง) ใส่ใจฝึกฝน (ธรรม) ด้วยการสัมมนาสอบถาม ตามหัวข้อธรรม โดยแยกคาย บุคคลนี้ ชื่อว่า เนยยะ บุคคลใด ถึงจะเล่าเรียน แม้มากมายก็ตาม ท่องบ่น จนมากมายก็ตาม ทรงจำได้มากมายก็ตาม ถูกเคี่ยวเข็ญฝึกฝนมากมาย (จนสุดความสามารถ) ก็ตาม ก็หมดโอกาสที่จะตรัสรู้ในชาตินั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า ปทปรมะ.^{๑๔}

(๔) ในคัมภีร์อรรถกถา พระสิทธัตถเถระผู้รจนาคัมภีร์สารสังคหะ ประสงค์จะขยายความ ในสังคหะแห่งการชี้แจงลักษณะสุบินนิมิตให้ครบถ้วน จึงนำบาลีในวินยอรรถกถา ตอนที่พรรณนาเรื่องความฝันมาเรียบเรียงไว้ในงานประพันธ์ของท่านดังบาลีว่า ถ้ามว่า ก็บุคคลเมื่อเห็นฝันนี้ หลับฝัน หรือตื่นฝัน หรือว่า ไม่ใช่หลับฝัน ไม่ใช่ตื่นฝัน ตอบว่า ก็ในข้อนี้ ความฝันจะเป็นอย่างไร ฟังทราบ อันดับแรก ถ้าบุคคลหลับฝันไซ้ร ก็จะต้องผิดพระอภิธรรม เพราะว่า (ในพระอภิธรรม) บุคคลย่อมหลับด้วยภวังคจิต และภวังคจิตนั้นมีรูปนิมิตเป็นต้นเป็นอารมณ์ หรือมิได้สัมปยุตด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น ส่วนเมื่อบุคคลกำลังฝัน จิตเช่นนี้ก็เกิดขึ้นได้ ถ้าบุคคลตื่นฝันไซ้ร ก็จะต้องผิดกับพระวินัย เพราะว่า (ในพระวินัยนั้น) บุคคลตื่นเห็นสิ่งใด ย่อมฝันเห็นสิ่งนั้น ด้วยจิตที่เป็นอัปโพหาริก (สิ่งที่ไม่ควรกล่าวถึง) ก็เมื่อภิกษุทำการล่วงละเมิดแล้ว ด้วยจิตที่เป็นอัปโพหาริก ชื่อว่าจะไม่เป็นอาบัติไม่มี แต่เมื่อภิกษุผู้กำลังฝันเห็นทำการล่วงละเมิดแล้ว ก็ไม่เป็นอาบัติอย่างแน่นอนทีเดียว ถ้าทั้งไม่หลับไม่ตื่นฝัน ก็ชื่อว่าไม่ฝันเห็น ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะไม่ต้อง

^{๑๓} ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๕๙/๔๗๐.,สารสงคห. (บาลี) ๑๔๘.

^{๑๔} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๕๑/๑๘๗.,สารสงคห. (บาลี) ๑๘๗.

ฝันเลย หรือจะไม่ต้องฝันก็ได้ เพราะเหตุไร เพราะเขาถูกความกลัวอย่างลึกลับครอบงำจึงฝัน สมจริงดังท่านกล่าวว่า มหาราช บุคคลผู้ถูกความกลัวอย่างลึกลับครอบงำแล้ว ย่อมฝันได้เป็นต้น^{๑๔}

จากการที่ผู้วิจัยนำเสนอตัวอย่างทั้งหมดมานี้ทำให้ทราบว่า พระสิริธตเถระผู้รจนาดั้งหัวข้อไว้ต่อจากคัมภีร์จำนวน ๔๐ หัวข้อ ตั้งใจประมวลบาลีจากคัมภีร์บาลี อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์นิตย เป็นเนื้อความภายในหัวข้อมาติกาที่ตนตั้งไว้ ในตอนต้นของคัมภีร์สารสังคหะ ทั้งนี้ เพื่อความเข้าใจอย่างถูกต้องถึงวิธีอธิบายความ ด้วยวิธีเชื่อมโยงข้อความระหว่างคัมภีร์ เข้าเป็นเรื่องเดียวกัน

๔.๓ วิเคราะห์ภาษาและสาระสำคัญของคัมภีร์สารสังคหะฉบับปริวรรตและแปลเป็น

ไทย

วิเคราะห์ภาษาในคัมภีร์สารสังคหะประกอบด้วยโครงสร้างทางภาษาคือ วิธีการใช้นามศัพท์ วิธีการใช้กิริยาศัพท์ วิธีการใช้ข้อพยศัพท์ วิธีใช้ภาชิตและสำนวนโวหาร วิธีใช้ฉันทลักษณ์โดยเป็นไปตามหลักบาลีไวยากรณ์ ส่วนสาระสำคัญของคัมภีร์สารสังคหะ นักปราชญ์ ทั้งทั้งเอเชียและยุโรป เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาสาระภายในคัมภีร์สารสังคหะอย่างรอบคอบแล้วพบว่า สารธรรมที่สอดแทรกอยู่ทั่วไป ตั้งบทคัมภีร์จนถึงบทนิคมคาถาเป็นสาระที่กล่าวโดยสรุปได้ ๒ ประการ คือ

(๑) สาระที่เป็นส่วนโลกียะ เมื่อศึกษาไปสามารถพบเห็นได้ทั่วไปนับตั้งแต่คัมภีร์คัมภีร์เช่นกุศลเจตนาที่ประกอบกับจิตญาณสัมปยุตที่เกิดจากการนอบน้อมพระพุทธ พระธรรม พระอริยสงฆ์ ครูอาจารย์เป็นต้น โดยตรงมีอำนาจสามารถกำจัดอันตรายที่จะเกิดขึ้นขัดขวางมิให้งานรจนาคัมภีร์นี้สำเร็จได้ โดยอ้อมสามารถขัดขวางอันตรายที่จะเกิดแก่พระภิกษุสามเณรเป็นต้นที่จะใช้คัมภีร์นี้ศึกษาหาความรู้เบื้องต้น และวิบากแห่งกุศลเจตนา นี้ยังสามารถให้ผลด้วยอำนาจทิฐฐธัมมเวทนีย-กรรม อปราชยเวทนียกรรม และอุปปีชชเวทนียกรรม ตามสมควรแก่คติของบุคคล หรืออย่างเช่นบาลีว่า บรรดา มาติกา ๔๐ เหล่านั้นเรื่อง “การสร้างบารมีปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าเป็นต้น” นั้นมีอธิบายว่าด้วย อภินิหาร (มูลปณิธาน=การตั้งความปรารถนาครั้งแรก) ของบุคคลผู้มีอภินิหารสร้างบารมีแล้วตั้งความปรารถนามี ๘ จำพวกคือ ๑. พระพุทธเจ้า ๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓. พระอัครสาวก ๔. พระมหาสาวก ๕. พระพุทธบิดา ๖. พระพุทธมารดา ๗. พระพุทธอุปัฏฐาก ๘. พระพุทธบุตร^{๑๖}

นอกจากนี้ จะเห็นวลีหรือประโยคขยายความในมาติกาทุกๆ บทว่า เบื้องหลังของวลีหรือประโยคเหล่านั้น มีกามาวจรกุศลเจตนาเป็นต้น ด้วยว่า ด้วยความพยายามของพระเถระผู้รจนาดังกล่าวความพยายามในการศึกษาทรงจำของพระภิกษุสามเณร เป็นต้น ล้วนก่อให้เกิดกุศลเจตนาใหม่เสมอ ส่วนในคำนิคมกถานั้นยังเห็นความเป็นแบบอย่างของการสร้างกต

^{๑๔} วิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๗๕.

^{๑๖} สารสงคห. (บาลี) ๑.

บุญญาธิการ ผู้เขียนขอแนะนำเสนอเป็นต้นว่า บัดนี้ได้ถึงความสำเร็จพร้อมแล้ว ด้วยบุญนั้นพึงทำ ข้าพเจ้าผู้รจนาคัมภีร์นี้ ที่ถึงพร้อมแล้ว เพื่อประโยชน์แก่สาธุชนทั้งหลาย ให้ตรัสรู้ทั่ว ในทุกๆ ภพชาติด้วย ประการฉะนี้ ข้าพเจ้าบำเพ็ญบารมีทั้งปวงให้เต็มแล้ว เพียงตั้งพญาระต่ายโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญบารมีด้วยทานบารมี เพียงตั้งท่านสังขปาลนาคราชโพธิสัตว์ ผู้มีศีลบารมี เพียงตั้งท่านหัตถิปาลโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญเนชัมมบารมี เพียงตั้งเสนกบัณฑิตโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมี เพียงตั้งพระเจ้าชนกโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญวิริยบารมี เพียงตั้งขันตีวาทีดาบสโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญขันติบารมี เพียงตั้งพระเจ้าสุตโสม ผู้บำเพ็ญสัจจบารมี เพียงตั้งพระเตมียีโปโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญอธิฐานบารมี เพียงตั้งพระเจ้าเอกโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญเมตตาบารมี เพียงตั้ง โลมทั้งสอ่าซิวกโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญอุเบกขาบารมี แล้วจึงบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด พึงยังเหล่าสัตว์ทั้งปวงให้ตรัสรู้หรือริสัจจะ ๔ ประการ อันไร้มลทินด้วยดี.^{๑๗}

จากที่ยกขึ้นนำเสนอทั้ง ๓ ตัวอย่างนั้น จะพิจารณาเห็นว่า กุศลเจตนาที่เกิดจากการนอบน้อมพระรัตนตรัย เป็นบุญกรรมอันใหญ่หลวงยิ่งนักอยู่แล้ว แต่กุศลเจตนากรรมเกิดจากความตั้งการมั่นบำเพ็ญบารมี ตลอด ๔ อสงไขย แสนกัป หรือ ๘ อสงไขย แสนกัป หรือ ๑๖ อสงไขย แสนกัประหว่างที่ยังไม่บรรลुพระสัพพัญญุตญาณล้วนเป็นโลกียประโยชน์ส่วนที่เป็นโลกียะ

(๒) สาระที่เป็นส่วนโลกุตตระ โลกุตตรธรรมนั้นมีเพียง ๘ ประการเท่านั้น ในที่นี้ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอพอเป็นตัวอย่างว่า โสดาปัตติมรรคจิตย่อมละ จิต ๕ อย่าง คือ ทิฏฐิจิตสัมปยุตตจิต ๔ และวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑. สกทาคามิมรรคจิต ย่อมละจิต ๖ อย่าง ทิฏฐิจิตวิปยุตตจิต ๔ อย่าง โทมนัสสหคตจิต ๒ ด้วยอำนาจมาราคะและพยาบาทที่เป็นฝ่ายหยาบ อนาคามิมรรคจิต ย่อมละจิต ๖ ด้วยอำนาจมาราคะและพยาบาทที่ประกอบเหลืออยู่เล็กน้อย อรหัตตมรรคจิต ย่อมละอกุศลจิต ๕ คือ ทิฏฐิจิตวิปยุตตจิต ๔ อุทัจจสหคตจิต^{๑๘}

ที่กล่าวมานี้ เป็นสาระส่วนโลกุตตรจิต นอกจากนี้ ท่านยังกล่าวถึงโลกุตตระส่วนที่เป็นอสังฆตธรรม ดังเช่นบาลีว่า สรณคณมี ๒ ประการ คือ (๑) โลกุตตร สรณคณที่เป็นโลกุตตระ (๒) โลกีย สรณคณที่เป็นโลกียะ^{๑๙} บรรดาการถึงสรณคณ ๒ ประการนั้น สรณคณที่เป็นโลกุตตระของชนทั้งหลายผู้เห็นสัจจะแล้ว ว่าโดยอารมณ์ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ว่าโดยกิจ ย่อมสำเร็จได้ในพระรัตนตรัยแม้ทั้งสิ้น เพราะถอนความเศร้าหมองในการถึงสรณะได้ในขณะแห่งมรรค

คัมภีร์สารสังคหะพระสิทธิตถเถระผู้รจนานำเนื้อหาและสาระสำคัญที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ หากมีการนำอรรถสาระในคัมภีร์สารสังคหะนี้มา

^{๑๗} สารสงคห. (บาลี) ๑๙๓.

^{๑๘} อภิ.ป.อ. (บาลี) ๓/๓๔/๕๖., สารสงคห. (บาลี) ๖๘.

^{๑๙} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๕๐/๒๐๔., สารสงคห. (บาลี) ๔๙.

ศึกษา วิเคราะห์ เผยแพร่ในสังคมชาวไทยพุทธ และปฏิบัติตามสมควรแก่สถานะแห่งตน จะสามารถหลีกเลี่ยงจากมิชฌาติภูลิ ทั้งโดยนิตะและอนิตะ รู้เท่าทันมิชฌาชีพที่แฝงตนอยู่ในร่มเงาที่เรียกว่าสมณะ แล้วตั้งตนในสัมมาปฏิบัติ ตั้งแต่ถ้อยมั่นในโลภียสธณคณัน โลกุตตรสธณคณัน สมาทานมั่นในเบญจสิกขา แล้วพัฒนาสู่ศีล ๘ และศีล ๑๐ เป็นต้น จะเกิดความสงบสุขทุกแห่งหน เพราะดำเนินชีวิตตามพุทธวิถี

ส่วนการตรวจชำระคัมภีร์สารสังคหะที่ได้ทำนี้ ผู้วิจัยดำเนินการปริวรรตจากฉบับภาษาบาลีอักษรโรมัน หลังจากปริวรรตแล้ว ได้ตรวจชำระกับฉบับภาษาบาลีอักษรสิงหล ฉบับภาษาบาลีอักษรพม่า ฉบับภาษาบาลีอักษรขอม ฉบับภาษาบาลีอักษรรามัญ และฉบับภาษาบาลีอักษรธรรมล้านนา ทั้งนี้ผู้วิจัยยึดเอาฉบับที่ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุดในการเทียบเคียงกัน

๕. สรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

คัมภีร์สารสังคหะนี้ มีเนื้อหาครอบคลุม พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคันทันตระ โดยบาลีเพียงเล็กน้อย แต่ครอบคลุมสารธรรมที่เป็นโลกียะและโลกุตระ ซึ่งนักปริยัติและนักปฏิบัติต้องศึกษาเรียนรู้เป็นเบื้องต้น ของการเข้าสู่พุทธศาสนาเถรวาท เป็นอุปการะแก่พระนวกภูมิ ทั้งยังใช้เป็นคู่มือสำหรับตอบปัญหาของพระผู้ตั้งอยู่ในนิสสัยมุตตะกะและเถรภูมิได้อีกด้วย เพื่อความไม่มุงงาย เมื่อดำรงตนเป็นปริยัติวาจกะ และเป็นกัมมัฏฐานาจริยะ คือวิปัสสนาจารย์ คัมภีร์สารสังคหะนี้ เป็นที่นิยมในยุคนั้น เพราะคัมภีร์ประเภทนี้ ผู้รจนาสมาสามารถเพิ่มความหรือย่อเนื้อความตามอาคตสถานเดิม ได้ตามที่ตนต้องการ เนื้อหาในคัมภีร์นี้ท่านขยายความไว้โดยสังเขป แต่เมื่อผู้ศึกษาค้นหาตามไปถึงอาคตสถานเดิม จะพบความพิสดาร และนัยอันลึกซึ้ง ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงเป็นเหมือนสะพานเชื่อมความรู้ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสสได้เป็นอย่างดี

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาเรื่อง คัมภีร์สารสังคหะ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์ แต่มีอีกหลายประเด็นที่น่าสนใจและทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า มีเรื่องที่ทำให้ศึกษาค้นคว้า เพื่อการศึกษาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ได้แก่ประเด็นดังต่อไปนี้

(๑) คัมภีร์สารัตถที่ปณีฎีกา ภาค ๑: การแปลและการศึกษาวิเคราะห์

(๒) คัมภีร์สารัตถที่ปณีฎีกา ภาค ๒: การแปลและการศึกษาวิเคราะห์

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.
- _____. อรรถกถาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
วิญญาน. ๒๕๓๕.
- ประเสริฐ ฐ นคร. ศ.ดร. และปวงคำ ต้อยเขียว. ตำนานมูลศาสนา เชียงใหม่ เชียงตุง.
กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารพิมพ์. ๒๕๓๗).
- พระนนทจารย์. พระสารสังคหะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดำรงธรรม. ๒๔๙๓).
- Siddhatha Masathera. SĀRASANGAHA. London: Pali Text Society. 1992.
- Des Sarasangha. Erstes Kapitel. Leipzig. 1890.

